

1 Said Armesto, historiador comparatista da literatura galega medieval

Sumario 1.1 Demarcacións iniciais. – 1.2 As lóxicas dos campos historiográficos. – 1.3 Performatividade da historiografía e campo nacionalista. – 1.4 Referentes de Said Armesto como historiador e investigador literario. – 1.5 Perfís comparatistas dunha tarefa investigadora: a obra de Said Armesto. – 1.6 Programa de Literatura galaico-portuguesa (1914). – 1.7 Cabo.

A Lorena Domínguez, Isaac Lourido
e Mario Regueira, compañeiros
no Núcleo de Estudos para a Innovación
da Historia Literaria Galega

1.1 Demarcacións iniciais

Recoñecerei de antemán que o título escollido para presentar estas investigacións incorpora unha modesta dose de pretendida incitación intelectual. Tal rótulo declara en efecto a existencia dunha tarefa his-

Expreso a miña sincera gratitude pola axuda recibida de parte dos profesores Carlos Villanueva, coordinador xeral do Simposio *Víctor Said Armesto e o seu tempo (1871-1914)*, e Margarita Santos, coordinadora da sección «Said Armesto: a literatura e o mundo literario do seu tempo». As súas atencións facilitaron a consulta de publicacións e materiais que doutro xeito serían de complicado acceso. O agradecemento diríxese tamén a Diego Rodríguez, bibliotecario da Fundación Barrié, solicito coas miñas consultas desde hai varios anos. E igualmente á profesora Teresa López, da Universidade da Coruña, quen me proporcionou proveitosas informacións sobre a recepción galega dos cancioneros medievais durante os anos de vida de Said Armesto, así como documentación relativa ao aproveitamento por terceiras persoas de textos da súa autoría

toriográfico-literaria e deixa aberta de maneira implícita a cuestión do seu alcance e repercusión posterior.¹ Porén, como ben se sabe, Víctor Said Armesto nunca culminou de xeito positivo ou verificado unha historia da literatura galega sobre a cal esteamos en condicións de postular ademais un carácter comparatista de base. Tanto é así que o encabezamento acaído para estas páxinas podería ter sido ben outro, reformulado talvez arredor da condición inconclusa –e se callar inaccesíbel na altura– dunha historia comparada da literatura galega medieval. Malia o cal, a escolla efectiva que figura impresa á fronte asume, non por acaso, unha función de seu. Sobre ela paso a concretar algunhas observacións.

Said Armesto, con certeza un erudito *à rebours* nas coordenadas en que desenvolveu o seu labor intelectual durante os derradeiros quince anos da súa vida, non era probabelmente a persoa da que cabería esperar a materialización concreción dun proxecto historiográfico como o que aquí nos interesa delimitar. En primeiro lugar, polas condicións ideolóxicas e culturais de partida, distaba de ser previsíbel que un membro da súa familia, tan identificado ademais co ideario republicano do seu tío Indalecio Armesto e o seu círculo pontevedrés (Perfecto Feijoo, Jesús Muruais, Ramón del Valle-Inclán, Torcuato Ulloa, Casto Sampedro...),² dedicase o tempo a preparar a historia dunha literatura dita *rexional*. En segundo termo, tampouco parecería previsíbel naquela altura de comezos do século XX que alguén non proveniente do movemento rexionalista galego finise- cular considerase pertinente, nin moito menos imperioso, acometer unha tarefa das dimensións que podería ter alcanzado o proxecto histórico-comparatista de Said Armesto de dispor o autor dalgúns anos máis de vida.

Ao sinalado cómpre engadir o carácter tentativo e provisorio das páxinas que seguen, que malia contaren co amparo dunha bibliografía crecente sobre a produción saidiana terán que ser revistas nun futuro case inmediato como consecuencia das investigacións ás que Carlos Villanueva e o seu experto equipo de colaboradores están a dar pulo con oportunidade do centenario do escritor. Nese capítulo

tras o seu falecemento. Grazas tamén aos profesores Lorena Domínguez Mallo, da Universidade de Salamanca, por poñer nas miñas mans materiais relativos á conformación da serie historiográfico-literaria galega do século XIX; José António Souto Cabo, da Universidade de Santiago de Compostela, polas súas aclaracións sobre temática medieval; e Alejandro Alonso, da City University of New York, por me facilitar copia dos exercicios de Said Armesto na oposición á cátedra de Literatura galaico-portuguesa da Universidad Central.

1 Resulta obvio que esta última foi escasa e desproporcionada para os méritos de Said Armesto. E non só no apartado historiográfico-literario que agora se está a atender. Espero poder analizar noutro momento a recepción crítica do pensamento literario, estético e artístico do polígrafo pontevedrés.

2 Véxase Barreiro Barreiro 1991 e Santos Zas 2014 e 2015.

será transcendental unha boa sistematización do epistolario de Said, sobre o cal contamos a día de hoxe con varias achegas de interese aínda que todas elas de carácter parcial.³ Segundo o propio Villanueva adiantou no volume *Víctor Said Armesto. Una vida de romance*, ese epistolario xeral e sistemático podería ver a luz contra o ano 2016 (Villanueva 2014, 19). Conviría tamén moito ao bo nivel da produción científica e divulgativa sobre a obra de Said Armesto contarmos así mesmo con edicións ou reedicións dos seus títulos máis importantes, aclarándose definitivamente as dúbidas relativas á existencia tanxíbel, inexistencia ou perda dalgúns traballos inéditos, asunto ao que se ha volver na parte final destas páxinas e que talvez experimente axustes de alcance tras os acordos para a incorporación ao Arquivo Said Armesto da Fundación Barrié de nova documentación custodiada ao longo de todo un século pola familia do escritor.

Complementariamente, cinguíndome xa ao que de forma directa atinxe á pescuda de fondo que aquí se quere emprender –en particular a todo o relativo ao cuestionario que Said Armesto presentou en 1914 ao tribunal nas oposicións á cátedra de Literatura galaico-portuguesa da Universidade Central–, e facendo meu o criterio exposto por Xesús Alonso Montero (2009) nunha columna xornalística, sería sen dúbida «útil para a historiografía filolóxica» dispormos dunha edición facsimilar daquel programa. Nunha columna máis recente, Alonso Montero (2014a) engadía isto que segue:

Eu teño consultado con atención o programa presentado polo opositor, groso volume que pagaría a pena editar para que os filólogos de hoxe coñezan cal era o saber, nesa materia, de Said Armesto, sen dúbida quen mellor coñecía daquela, en Galicia, a nosa literatura medieval (quizais, nalgúns temas, o competidor era Armando Cotarelo, catedrático de Lingua e Literatura españolas na Universidade de Compostela desde 1905).⁴

³ Rodríguez Guerra 2000, 490-510, referida a Unamuno; Villanueva 2011 e 2014, 403-31, referida a Menéndez Pelayo e outros; Álvarez Ruiz de Ojeda 2011, referida a Murguía; Rodríguez Fontela 2012, referida a Murguía e a Unamuno.

⁴ No momento de presentar o meu relatorio ao Simposio *Víctor Said Armesto e o seu tempo* a mediados de novembro de 2014 non dera localizado no Arquivo Said Armesto da Fundación Barrié o texto citado por Alonso Montero. De feito, o único que se conservaba entón nesa Fundación, segundo fun informado, era un exemplar do borrador empregado por Said para concretar o seu cuestionario de cátedra. Durante o desenvolvemento do simposio, en conversa co profesor Alonso Montero e co bibliotecario da Fundación, Diego Rodríguez, acordouse que o primeiro remitiría copia do documento no seu poder, obtido no seu día, á súa vez como copia, por mediación de Domingo García-Sabell. En definitiva, no momento de redactar estas páxinas, no mes de xaneiro de 2015, o Arquivo Said Armesto custodia o orixinal do borrador antes mencionado, unha copia do programa definitivo presentado por Said e o programa oficial emitido polo tribunal. Detallárase todo debidamente máis adiante.

Pero podería haber algo máis. Como noutros exemplos da erudición crítica procedente do século XIX, entre os cales o nome de Marcelino Menéndez Pelayo ocuparía sen dúbida o máis claro referente en Europa, semella claro que Said Armesto alentou, ignoro a partir de que altura, o proxecto de chegar a concretar unha historia da literatura galega como mínimo centrada na súa etapa premoderna. A isto engadirei o meu convencemento de que en realidade esa arela preparatoria era máis ampla, pois a idea puido ser, con probabilidade a día de hoxe esvaradía, a de alcanzar o tempo do Rexurdimento a fin de entrar a fondo en producións como a de Rosalía de Castro ou na presenza coeva do romanceiro tradicional no país. Probas incontrovertíbeis de que foi así non as podo aducir polo de agora pero nos escritos preparatorios de diferentes traballos e nas fichas e anotacións, así como nos epistolarios conservados, hai indicios abondo de que o propósito de Said Armesto, cando menos, ía nesa dirección.

Lémbrese, alén do anterior, que non foi infrecuente no derradeiro cuarto do século XIX que os candidatos que concorían a cátedras universitarias establecesen unha relación, de derivación practicamente inmediata, entre os programas por eles presentados perante o tribunal que os examinaba e o correspondente manual de natureza máis ou menos didáctica sobre a materia obxecto de exame; o mesmo que, en caso de a resolución da cátedra serlles favorábel, acabarían empregando na docencia.⁵ Por fixarmos a atención de novo no filólogo santanderino, sabemos que Menéndez Pelayo foi moi reticente a que circulasen copias impresas do seu propio cuestionario das oposicións a catedrático por temor a que calquera dos expertos que naquela altura constaba que estaba a preparar un manual de historia literaria española chegase a se aproveitar das súas pistas, bibliografía e organización temática.⁶ Así, en carta a Gumersindo Laverde Ruiz, datada o 1 de xaneiro de 1884, transcorridos xa cinco anos desde a consecución da cátedra, explicaba o seguinte:

El programa en limpio que presenté para las oposiciones hubo de quedarse en el Ministerio de Fomento. Yo sólo conservé un borrador muy confuso, que es el que en parte te remito, suplicándote que después de haberle utilizado, me le [sic] devuelvas, porque no tengo otra cosa [...] La pereza de hacer copiar mi programa ha sido causa de que éste se mutile y despedaze [sic] de la manera que

⁵ Miguel de Unamuno, en pleno vórtice do debate rexeneracionista tras o desastre do 98, acabaría facendo chanza deste costume no seu célebre ensaio *De la enseñanza superior en España* (1899). Sobre esta e outras cuestións conexas pode consultarse Peset 2000.

⁶ Puido Said Armesto ter acceso ao programa de Menéndez Pelayo no momento de iniciar a preparación da súa propia oposición na Universidad Central? A asimilación de criterios fai conxecturar que si, pero non localicei até agora probas documentais que permitan aseguralo. Véxase, en todo caso, Filgueira Valverde 1992.

ves. No he querido imprimirle, para que no se aprovechasen de él los que piensan escribir la historia de la literatura. (Menéndez Pelayo 2009, 22, nota 34)⁷

1.2 As lóxicas dos campos historiográficos

Parece fóra de dúbida que a repercusión da vasta produción de Said Armesto na historiografía literaria galega é feble. Unha proba doada de satisfacer para calibrarmos o nivel desa incidencia consistiría en comprobar se o seu nome aparece citado ou non polos historiadores culturais ou literarios coevos e posteriores a el. Segundo pode supoñerse, a resposta é maioritariamente negativa. Son escasísimas de feito as veces que aparece mencionado como autoridade no campo historiográfico-literario. Son tamén infrecuentes as ocasións en que o seu nome é referido de forma colateral respecto a asuntos locais do núcleo pontevedrés ou en particular, con certeza noutra escala, a propósito das achegas que concretou para o coñecemento das tradicións populares e da transmisión de prácticas ligadas ao folclore.

Deteñámonos un momento no que ocorre na *Historia da literatura galega contemporánea* de Ricardo Carvalho Calero, por centrarmos na obra desta clase en que máis presenza alcanza Said, sendo esta en todo caso mínima. Na terceira edición da *Historia* de Carvalho, volume de case novecentas páxinas, Said aparece mencionado en só cinco ocasións: a primeira, pola súa participación en 1905 na comisión organizadora da posta en marcha da Academia Galega e da elaboración dos seus estatutos (Carballo Calero [1963] 1981, 138); a segunda e a terceira, a propósito da recepción en Rosalía da obra poética de Heinrich Heine (211 e 220); a cuarta, verbo de Francisco Tettamancy, autor do folleto co que as Irmandades da Fala coruñesas homenaxearon a Said tres anos despois do seu pasamento (439); a quinta, na semblanza que Carvalho elabora de Noriega Varela (544).

Algo paralelo ao que se vén de comentar acontece a propósito da discutíbel condición galeguista de Said. Para intuír a resposta dada por exemplo por Justo Beramendi a esa cuestión abondaría comprobar que nas máis de mil duascenas páxinas do seu *De provincia a nación. Historia do galeguismo político* (2007) Said non comparece por ningures, constatación que sustenta os motivos polos que o historiador proporá localizalo estritamente no galeguismo cultural e sentimental (Beramendi 2015; cf. Castro Pérez 2015).

⁷ Adverbios latinos no orixinal utilizado. A cita tómase da «Introducción» de Mario Crespo López á *Antología de estudios y discursos literarios* de Menéndez Pelayo (2009, 13-109). A carta en cuestión figura recollida así mesmo no *Epistolario general* do polígrafo santanderino (Menéndez Pelayo 1982-91, 6: 241).

En relación con isto non sobrará unha primeira observación ligada á socioloxía dos intelectuais e á formación do núcleo experto da historiografía académica galega. Aludo á necesidade de termos presente o observado por sociólogos de referencia como Max Weber, Max Scheler e Karl Mannheim nos seus estudos sobre as relacións de política e coñecemento, que, como ben souberon salientar Peter Berger e Thomas Luckmann nun libro fundamental (1968), pasa necesariamente por cuestións como as formas de lexitimación e institucionalización sociais do coñecemento, ademais de facelo polo que ambos estudaron como a construción social da realidade e a organización sociocultural que vertebra todo universo simbólico.

Moi en particular, vindo máis ao tempo noso, teño presentes así mesmo as propostas de Pierre Bourdieu e Gisèle Sapiro sobre as nocións de campo intelectual, lóxica do campo de produción ideolóxica e autonomía.⁸ Entendo relevante manexar propostas deste carácter –en definitiva, relacional– porque con elas leríanse nas súas precisas dimensións políticas dous tópicos recorrentes cando se fala de Said Armesto: o da ‘mala fortuna’ ulterior das súas propostas estéticas e conceptuais e o do ‘inxusto esquecemento’ do seu nome, que alicerzan por certo o comezo das dúas monografías máis importantes publicadas até hoxe sobre o publicista pontevedrés, as debidas a Fernando Díaz-Plaja⁹ e Carlos Villanueva.¹⁰

Porque alén do xuízo moral que se desexa formular, está na lóxica do campo historiográfico cultural, e especificamente na lóxica do campo nacionalista, que alguén como Said Armesto sexa considerado como un axente marxinal; desde certas posicións, mesmo retardador do proceso que explica a propia existencia deses dous campos. Sendo ese proceso non outro que o do logro dunha autonomía en canto tales campos e a consecución última dunha emancipación de signo rexionalista e posteriormente nacionalista. Obviamente, Said non estaba en termos ideolóxicos nin tampouco en termos epistemolóxicos e cientí-

8 Bourdieu define o campo de produción ideolóxica como «universo relativamente autónomo, donde se elaboran, en la competencia y el conflicto, los instrumentos de pensamiento del mundo social objetivamente disponibles en un momento dado del tiempo, y donde se define al mismo tiempo *el campo de lo pensable políticamente* o, si se quiere, *la problemática legítima*» (1979) 2006, 407; cursivas no orixinal).

9 «He aquí dos definiciones tópicas que se aplican a los escritores: El ‘malogrado’ y el ‘injustamente olvidado’. Pues bien: Si hay alguien con quien no hay más remedio que definir con estas palabras es a Víctor Said Armesto, el gallego de Pontevedra muerto en Madrid a los cuarenta y dos años de edad, con una obra importante ya realizada y otra, no menos importante, preparada según los apuntes y notas que dejó. Pocas veces se ha ajustado más el triste adjetivo de ‘malogrado’» (Díaz-Plaja 1993, 9).

10 «La frase más referida que sobre Víctor Said Armesto (1871-1914) escuchamos estos meses de preparación del centenario es la de ‘injusta desmemoria’, a la que podemos unir aquel otro titular firmado, con ocasión del anterior centenario del pontevedrés (el de su nacimiento) por Ricardo Carballo Calero (1972, 37): ‘sentímolos moi actual, moi adiantado, por riba dos rexionalistas do seu tempo’» (Villanueva 2014, 19).

ficos polo primeiro nin polo segundo, como deixan ver sen irmos máis lonxe as notas compiladas no arquivo preparatorio da súa oposición á cátedra de Literatura galaico-portuguesa da Universidad Central e tamén as súas relacións coas distintas faccións do rexionalismo e con Murguía de xeito destacado (Alonso Montero 2014b; Casas 2015b; Mascato Rey 2015).

Así que entra na normalidade da lóxica respectiva deses campos o proceso de esquecemento progresivo e en definitiva de silenciamento das propostas de Said como historiador e como galeguista sentimental. Isto é deste xeito, en especial, a partir do momento en que o nacionalismo galego asumiu como tarefa primordial e inadiábel, obviamente en concorrencia co nacionalismo español, a elaboración dun relato historiográfico lexitimador. De seu, en termos discursivos e referenciais isto non supón anomalía ningunha a respecto da lóxica de campo que vimos mencionando e da súa localización concreta nos últimos decenios do século XIX, todo o contrario. O peculiar do caso de Said é o feito de ser el asemade interlocutor privilexiado dos que, durante o seu tempo de intervención pública, eran os ideólogos e autoridades máximas da construción historizante do galeguismo e do españolismo, respectivamente Murguía e Menéndez Pelayo (Alonso Montero 2015; González Herrán 2015). Algo de paradoxal hai nisto, sen dúbida acentuado se observamos as moi diferentes filiacións ideolóxicas de ambos os polígrafos, liberal un e conservador e tradicionalista o outro.

Como complemento do que se acaba de observar, o feito de que desde algunhas posicións tan significadas como a de X.L. Méndez Ferrín se valore en sentido positivo a figura pública (quizais non tanto a obra) de Said Armesto, en colaboracións en prensa como a titulada «Mentalidade Armesto» (Méndez Ferrín 2011), non desbarata en absoluto o que aquí se está a argüír. De feito, Méndez Ferrín avalía ante todo no seu artigo o contributo de exemplaridade civil que supuxo na Pontevedra e na Galiza urbana do século XIX a presenza dunha familia, a dos Armesto, longamente ligada ao republicanismo, a un socialismo premarxista, á masonería e ao librepensamento.¹¹ E nese sentido considero que sitúa o debate nun punto razoábel que ten correspondencia co que Ramón Máiz advertía ao publicar en 1984 os resultados da súa tese de doutoramento: que o rexionalismo galego como movemento e como ideoloxía non pode reducirse á condición de simple antecedente do nacionalismo que comezaría a

11 E mesmo vai máis alá, como pode comprobarse lendo o final do artigo: «A personalidade de Víctor Said Armesto, percibida hoxe en conexión coa súa familia e situada nas redes intelectuais e ideolóxicas de que formaba parte, pode ilustrarnos moi ben sobre a inmensa importancia que na configuración da idea contemporánea de Galicia tivo a mentalidade librepensadora, a mentalidade dos Armesto» (Méndez Ferrín 2011; cursivas miñas; cf. Barreiro Barreiro 2015; Santos Zas 2015).

medrar política e socialmente coas Irmandades de Fala de 1914 en adiante (Máiz 1984, 13).

Sen saírmos dese mesmo plano, ofrece tamén pistas nada despreciábeis a semblanza que alguén tan pouco dado á gabanza grauíta como Carvalho Calero publicou en 1972 na revista *Museo de Pontevedra* con ocasión do centenario do nacemento de Said. Para Carvalho, en Said Armesto hai unha característica sobranceira que exercería o seu rango sobre o resto de notas identificadoras do seu xeito de traballar, de pensar, de redactar. Exactamente, a dimensión científica da súa produción, que Carvalho postula como superior á que se patentiza no labor doutros investigadores do seu tempo. E a carón dela, pero subordinados como valores que se nutrirían dese compromiso coa ciencia, tamén unha «moderna formación intelectual» (Carballo Calero 1972, 38), o «máis riguroso método de traballo» (38) e unha obxectividade que segundo o seu criterio tería funcionado de forma óptima como base dun maxisterio que nunca puido chegar a exercitarse cos mozos que dez anos despois da morte de Said deron pulo ao Seminario de Estudos Galegos (39). Por todo o cal, os modelos que Carvalho acha idóneos para ponderar a entidade do seu pensamento, da súa forma de situarse diante do mundo, da súa actitude vital e do proceder da súa investigación son os de Menéndez Pidal e Ortega y Gasset (39).¹²

Moi outra, certamente, é a opinión expresada sen ambaxes por José Luís Forneiro no contexto xeral do que estudou como «inmadurez de la crítica histórico-literaria sobre el romancero gallego» (Forneiro 2000, 65-72). Forneiro documenta no seu estudo a ausencia de rigor filolóxico e mesmo a manipulación operada pola tradición romancística galega no momento da facer efectivas as súas publicacións ao longo dos séculos XIX e XX, comezando xa por Manuel Murguía.¹³ Da serie unicamente salva sen reticencias o *Cancionero Gallego* (1973) de

¹² Permítaseme anotar que xulgo equivocada esta percepción de Carvalho. Alén disto, só como complemento informativo, direi que non hai constancia de trato directo entre Said e os intelectuais sinalados; o cal, loxicamente, sorprende máis en relación co primeiro que co segundo. De todos modos, si consta que Said mantivo vínculos desde o momento da súa fundación en 1910 co Centro de Estudos Históricos (Villanueva 2014, 15, 92, 94 e 110), cuxa Sección de Filoloxía dirixiu Menéndez Pidal desde os seus comezos.

¹³ Véxase tamén Forneiro 2015. Curiosamente, Said Armesto foi terminante nalgunha das súas páxinas en relación co celo filolóxico que tería conducido desde sempre o seu labor compilador. Vémolos, por exemplo, na introdución dun romance recollido por Juan Menéndez Pidal que emprega nas argumentacións que abren o seu libro *La leyenda de don Juan*. Lese nese lugar o seguinte: «Véanse ahora los curiosos relatos que tuve la fortuna de adquirir, y que, según costumbre, reproduzco *ipsisima verba*, evitando con celoso escrúpulo ese funesto y estúpido sistema de correcciones y retoques que sólo sirve para introducir en este género de estudios una confusión deplorable» (Said Armesto [1908] 1968, 31).

Jesús Bal y Gay e Eduardo Martínez Torner,¹⁴ o *Cancioneiro Popular Galego* (1982) de Dorothé Schubarth e Antón Santamarina e as versións publicadas por Aníbal Otero en distintos momentos. E isto malia o bo traballo de campo levado a cabo por Juan Antonio Saco y Arce, Alfonso Hervella Courel e o propio Said Armesto en diferentes localizacións e tempos. Isto é o que Forneiro expón sobre a escolma *Poesía popular gallega*, de Said Armesto (1997):

Es pena que casi todos los textos de esta selección estén manipulados o sean falsos, pues Said Armesto no sólo retocó la mayor parte de este *corpus*, las versiones por él recogidas en diversas localidades de las cuatro provincias de Galicia, sino que además inventó algunos textos, así como incorporó el romancero gallego apócrifo elaborado, principalmente, en el siglo XIX. (Forneiro 2000, 53)

1.3 Performatividade da historiografía e campo nacionalista

Con independencia dos problemas de saúde que ocasionaron unha morte tan temperá como a súa, a recorrencia a propósito da escasa sorte e practicamente nula proxección das ideas de Said Armesto na Galiza e na España do século XX merece ser contemplada desde algún outro ángulo. Vexamos de seguido algo máis sobre o que atinxe aos usos e funcións da historia (tamén da cultural e da literaria) nos procesos de invención e lexitimación das nacións modernas en Europa.

O propio Máiz aludiu noutro lugar á «funcionalidade performativa» que no seo da ideoloxía nacionalista posúe adoito a reelaboración histórica dos mitos (Máiz 1992, 109). En efecto é así, pero non só por delimitación ao mito hai que falar de performatividade historiográfica. A vella pregunta de Michel de Certeau (*que é o que produce ou fabrica o historiador cando fai historia?*) segue conservando vixencia. A historiografía, particularmente a instituída como 'nacional', suplementa a dimensión performativa do acto de linguaxe que tamén é e incorpora non só a capacidade de modificar o contexto da comunicación a través da súa enunciación senón, ademais, a correlativa de constituír -construíndoo de feito- un modelo de mundo acaído á (id)entidade do suxeito promovido como protagonista desa historia: a nación, o pobo, a etnia, segundo xeralmente se razoa nas historias nacionais de tipo fundacional aparecidas ao longo do século XIX (e non só).

No mesmo volume das actas do congreso compostelán de 1990 que recolle a achega mencionada de Máiz, fixébase Xoán González Millán

¹⁴ Confróntese este xuízo co expresado por Carlos Villanueva (2007a, 12) na súa comparativa dos cancioneros de Martínez Torner e Bal y Gay e Sampedro.

nas consecuencias que o anterior ten cando se trata de conformar unha historiografía literaria aplicada a sistemas literarios periféricos e deficientes, nos cales un procedemento discursivo básico adoita ser o que este teórico chamaba «obsesión reivindicativa», destinada a lograr que a historia literaria se configure «como a historia do proceso de recuperación da palabra silenciada» (González Millán 1992, 446). A iso engadiríase unha serie de operacións que no discurso historiográfico nacionalista resultan recorrentes e que obviamente coliden coa serie específica dunha historia de signo non nacionalista ou de signo nacionalista diverxente. Entre elas,

a selección canónica de textos e autores, que son xerarquizados segundo criterios de representatividade e reivindicación nacionalistas [ou] a imposición dunha determinada periodización na evolución da produción literaria. (González Millán 1992, 448)

En nota de rodapé, o profesor da City University of New York introducía aínda algo fundamental, que como tarefa segue pendente de execución: a urxencia de emprender no campo dos estudos galegos unha revisión crítica das propostas historiográfico-literarias concretadas a partir de Murguía, avaliando os resultados e as premisas teórico-críticas asumidos e aplicados polos sucesivos historiadores (González Millán 1992, 448, nota 23). Pois ben, xustamente a algo semellante, aínda que nunha escala moi reducida, dedicaremos aquí os seguintes parágrafos.

O primeiro que debe sinalarse é que Carvalho Calero ofreceu nas páxinas introdutorias da súa *Historia da literatura galega contemporánea* ([1963] 1981, 19-27) un panorama crítico das achegas por el consideradas máis importantes no proceso constitutivo desa tradición historiográfica, apoiada nalgún caso en volumes de carácter antolóxico. Mencionou así, sucesivamente, unha serie de nomes e publicacións entre os cales os tratados con maior detalle son estes que se indican: de Manuel Murguía, *Los Precursores* (1885); de Leandro Saralegui y Medina, *Galicia y sus poetas. Poesías escogidas de autores gallegos contemporáneos* (1886); do Marqués de Figueroa, *De la poesía gallega* (1889); de Emilia Pardo Bazán, *De mi tierra* (1889); de Leopoldo Pedreira, *El regionalismo en Galicia (estudio crítico)* (1894); de Francisco Blanco, «La literatura regional de Galicia» (1894); de Florencio Vaamonde Lores, unha parte do seu *Resume da historia de Galicia* (1899); de Mariano Miguel del Val, «La literatura regional gallega» (1901); e de Eugenio Carré Aldao, *La literatura gallega en el siglo XIX* (1903), ampliada na súa segunda edición, de 1911, co título *Literatura gallega*.

A relación que se acaba de incorporar está limitada aos anos en que viviu Said Armesto, pois do que se trata neste momento é de considerarmos a maneira en que o seu traballo historiográfico-literario

dialogou con esa tradición.¹⁵ Como é lóxico nunha parcela en fase de constitución, os problemas que os historiadores mencionados deberon afrontar e resolver foron numerosos. Nun traballo académico centrado na constitución da historiografía literaria galega entre 1862 e 1951, Lorena Domínguez Mallo analizou xustamente nese nivel os problemas que lle pareceron de maior relevancia, entre eles o principalísimo das funcións sociais, culturais e políticas do historiador da literatura (Domínguez Mallo 2008, 81-92). E, de modo específico, as asumidas polo historiador ou historiadora que traballan sobre unha literatura marxinal e emerxente que nin tan sequera ten perfilados definitivamente os criterios para a incorporación de obras, repertorios e axentes literarios (autores, editores, críticos, público...) configuradores do protosistema en formación.

É un asunto este que, con certeza, conecta coa delimitación do canon e cos procedementos de lexitimación do obxecto de estudo e do seu propio resultado, isto é, cada unha das historias literarias que se suman á serie historiográfica e que de forma obrigada establecen un diálogo coa propia serie como totalidade.

1.4 Referentes de Said Armesto como historiador e investigador literario

Parece evidente que Said Armesto tivo que ter constancia (en realidade, moito máis ca isto) dos rumbos da historia literaria como disciplina ao longo dos séculos XVIII e XIX, así como das achegas fundamentais existentes en relación coas literaturas nacionais europeas, nomeadamente a española, a francesa, a portuguesa, a italiana e a catalá, por seren as máis próximas en termos xeoculturais ao seu propio proxecto. E, igualmente, dos procesos das investigacións no ámbito da folclorística e do comparatismo.

A praxe historiográfico-literaria do século XIX orientouse a unha procura das orixes disposta a narrar e a explicar os respectivos procesos de construción das identidades nacionais europeas, moitas veces aplicados retroactivamente a segmentos cronolóxicos previos á efectiva fundación dos Estados modernos. Favoreceu esa clave operativa a ideación do pobo como motor espiritual do progreso ar-

15 Aos nomes citados cabería engadir algúns outros, entre os cales os de maior transcendencia serían os de Antonio de la Iglesia, autor en 1886 de *El idioma gallego. Su antigüedad y vida*, e Augusto González Besada, quen publicou en 1885 un *Cuadro de la literatura gallega e*, en 1887, a súa *Historia crítica de la literatura gallega*. O primeiro título non o considera Carvalho en profundidade por tratarse basicamente dunha antoloxía. O segundo e o terceiro tampouco, nestes casos por se limitaren á etapa medieval. Autores xa menos influentes que publicaron traballos ou cando menos páxinas de historia literaria galega antes de 1915 foron, entre outros, Alfredo Brañas, Fernán González, Manuel Núñez González, José Posse Villalga e Ángel Salcedo Ruiz.

tístico-literario e autocognoscitivo: o pobo coñeceríase a si propio e daríase a coñecer á comunidade internacional a través das súas escollas culturais, entre elas a literaria. A historia literaria fíxose non poucas veces por esa vía ferramenta auxiliar das distintas historias nacionais e dos seus promotores, cunha predilección, tamén moi romántica, polo Medioevo.

Aínda que non é obrigado, pois, que a historia da literatura ceda todo o protagonismo a unha literatura nacional en particular, expresada ademais nunha única lingua, o certo é que o hábito ditou ese proceder, e tamén que houbo unha moi temperá consciencia sobre a transcendencia desa fixación e interpretación de datos históricos para sustentar e prestixiar a identidade nacional e lingüística. Compróbase na auroral *Geschichte der poetischen Nationalliteratur der Deutschen* de Georg G. Gervinus (1835-42), na *Historia crítica de la literatura española* de José Amador de los Ríos (1860-64) ou na *Storia della letteratura italiana* de Francesco De Sanctis (1870-71).

Said Armesto tivo que coñecer as tradicións sinaladas, así como tamén os seus fundamentos filosóficos de base, que, polo referido á historiografía literaria española, adoitan cifrarse en Johann Gottfried von Herder, August Schlegel e Madame de Staël. En realidade, os tres serían nomes capitais para case todas as historias nacionais europeas, segundo razoa Franca Sinopoli ([1999] 2002, 34). Herder nun sentido psicolóxico-cultural,¹⁶ Schlegel baixo concepción relixiosa católica e Staël atenta aos países da Reforma.¹⁷ Debeu de estar ao tanto igualmente Said das propostas historiográficas ofrecidas ao longo do século XIX por hispanistas estranxeiros como Friedrich Bouterwek (1804), Jean Charles Léonard Simonde de Sismondi (1813), Ferdinand Wolf (1832 e 1959), George Ticknor (1849) e James Fitzmaurice-Kelly (1898), algún dos cales entrou tamén como é sabido no terreo da historia literaria portuguesa.

Finalmente, Said estaría así mesmo ao tanto, sen temor a equivocarnos, das historias das literaturas española, portuguesa e catalá asinadas por João de Almeida Garret (1826), Antonio Gil de Zárate (1844), António Borges de Figueiredo (1844), Francisco Freire de Carvalho (1845), Magí Pers i Ramona (1850), François Cambouliu (1857), José Amador de los Ríos (1860-64), Manuel Milà i Fontanals (1861 e 1865), Teófilo Braga (1870, 1872, 1875...), Enrico de Cardona (1878), Otto

16 Pierre Pénisson (1994) observa que a chave principal para a existencia dunha literatura nacional nas concepcións herderianas se sitúa nun ámbito lingüístico. Debería existir unha lingua recoñecíbel na súa particularidade orixinal, sen imitación doutras linguas nin imposicións externas, pero que ao mesmo tempo alcanzase un desenvolvemento elaborado na escrita, potenciador das súas características primarias. A literatura nacional, pois, debería sosterse nunha lingua primixenia, auténtica e popular sublimada pola excelencia literaria.

17 Sobre todos estes aspectos véxase a sistematización proposta por Cabo Aseguinolaza (2012), especialmente nos dous primeiros capítulos da monografía (11-249).

Denk (1893) ou Alfred Morel-Fatio (1893). A mención das series historiográfico-literarias galega, portuguesa, española e catalá do século XIX e comezos do XX cobra unha magnitude singular cando pensamos que Said Armesto se dirixía, como tiveron ocasión de argumentar noutro lugar (Casas 2015b), á concreción dun modelo historiográfico de natureza comparatista, aínda que propiamente centrado na produción lírica galego-portuguesa. De feito, unha parte importante dos autores e volumes que se acaban de relacionar aparecen na descrición da biblioteca de Said Armesto que debemos a dous investigadores franceses, Eliane Lavaud (1972) e Gérard Sacone (1972).¹⁸

A mención que se vén de introducir relativa ás series historiográfico-literarias galega, portuguesa, española e mesmo catalá do século XIX cobra unha magnitude singular cando pensamos que nos diriximos á concreción dun modelo historiográfico de natureza comparatista propiamente centrado na produción lírica galego-portuguesa. Segundo é ben sabido este segue a ser hoxe, como o era xa hai un século e antes, un lugar controvertido, contaminado sen dúbida por apreciacións e relatos de innegábel marca nacional e nacionalista debido á afectación que o asunto proxecta sobre as orixes do uso literario da lingua nas culturas nacionais galega, española e portuguesa e, por esa vía, ampliando máis do conveniente o espazo de debate, incluso nas respectivas lexitimidades históricas das nacións afectadas. Trátase en verdade dun problema complexo de resolver, e aínda máis de consensuar en termos científicos, aínda que só for no marco amplo e flexíbel da romanística medieval, campo académico que como ten visto César Domínguez (2004b) configura a día de hoxe un importante e atractivo reto, tamén un estímulo, para a literatura comparada.

Abonde para deixalo esbozado a mención do modo en que Teófilo Braga introduce a época medieval (séculos XII a XV) e argumenta a organicidade da literatura lusa na súa *História da literatura portuguesa* baixo a epígrafe, como mínimo inexacta, «1º Período: Trovadores portugueses»:

A literatura portuguesa é um fenômeno social simultâneo com o estabelecimento da nacionalidade; para ser compreendida nas suas manifestações do gosto, que caracterizam as suas épocas históricas, nas criações geniais das altas individualidades, é preciso conhecer as raízes étnicas deste povo, que mantém todas as feições de uma raça pura, e a sua acção de concurso na marcha da civilização humana. Formada no século XII com a nacionalidade, a literatura portuguesa trouxe todos os caracteres dessa época fecunda do desenvolvimento das literaturas românicas: a língua

18 Referinme a estes datos e á biblioteca de Said Armesto nun traballo (Casas 2017a) que agora se integra parcialmente neste mesmo capítulo.

escrita exerce-se nas canções subjectivas do lirismo trovadoresco, que viera acordar os germes de uma poesia tradicional, e ao mesmo tempo o predomínio da cultura latina eclesiástica desviou a actividade literária das suas fontes orgânicas para as traduções de lendas hagiológicas e erudição escolástica. Estas duas correntes, a tradicional e a erudita, aparecem em conflito permanente em todas as literaturas da Idade Média, variando o seu predomínio conforme a vitalidade de cada povo em frente da autoridade da cultura greco-romana, que se vai restabelecendo pela civilização moderna. Pela riqueza dos seus elementos tradicionais ou orgânicos, e pela estremada cultura senhorial e eclesiástica, coube à França a hegemonia na formação de todas as literaturas modernas. Historicamente se verifica que todas as literaturas românicas e germânicas, no seu período originário, imitaram as canções de um exagerado subjectivismo e de requintado artifício poético escritas na língua de oc, que se falava na parte meridional da França. Enquanto se estudou esta poesia separada das suas origens populares, a Provença apontava-se como iniciadora da renascença mental da Europa. Determinados esses germes tradicionais, que evolucionaram na prioridade do desenvolvimento do lirismo provençal, explica-se a sua pronta irradiação para a França do Norte, para a Itália, Espanha, Inglaterra e Alemanha, suscitando essa *imitação* a revivescência dos seus elementos nacionais. (Braga [1870] 1984, 171-2)

As preguntas inmediatas que resulta inevitábel formularse tras esta lectura, converxente nos seus contidos con formulacións que poden atoparse máis matizadas en Carolina Michaëlis de Vasconcelos e noutros historiadores portugueses do seu tempo, son estas: onde fica a tradición literaria galega?, non existiu entón unha literatura galega na Idade Media? Porque o xeito en que Braga obvia a parte galega da lírica galego-portuguesa medieval, para alén da serodia edición do *Cancioneiro da Vaticana* por Ernesto Monaci, ten algo de sombrío. Claro que o historiador azoriano, futuro presidente da República, razoara nun capítulo previo da súa *História*, referido no índice co descriptor «O Portugués, Catalão e Castelhana correspondem a três nacionalidades», o feito incontrovertíbel de que

a diferenciación do Portugués, resultou de ter a Galiza perdido as condicións de vida nacional, e de ter o pequeno Condado Portucalense atingido a autonomía política no século XII.¹⁹ (Braga [1870] 1984, 105)

¹⁹ Para estas consideracións é fundamental Cunha 2002. Véxase en especial, para o aquí tratado, o subcapítulo «Teófilo Braga e a invención da 'tradição nacional'» (Cunha 2002, 333-47). Aos mesmos efectos, agora do lado español, é así mesmo fundamental o libro *El lugar de la literatura española*, de Fernando Cabo Aseguinolaza (2012). Véxase en especial o seu

En definitiva, como ensina a semiótica cultural, a organización da semiosfera propia presupón a miúdo a desestabilización e desorganización estratéxica da semiosfera inmediata coa que nalgunha forma se compite. Fundamentar a nación propia deixa pois pouco lugar para recoñecer raíces ou orixes compartidas con outra nación. E isto, naturalmente, funciona sempre en dobre sentido.

Digamos, en todo caso, que nun documentado estudo de José António Souto Cabo (2012) é moi outra a perspectiva coa que se explica o florecemento medieval da literatura na que transcorridos os séculos se viría especializar Said Armesto. Non faría moito sentido estenderse nesta cuestión, mais o fundamental na argumentación de Souto Cabo consiste en observar o modo en que as liñaxes da alta nobreza galega se entreteceron familiarmente cos nomes dos primeiros trobadores, a miúdo membros desas casas nobiliarias. O cal condúceo a postular o que segue:

A lírica galego-portuguesa aparece como un produto esencialmente galaico, cujas orixens devem, portanto, ser atribuídas a condicionamentos macro e microestruturais privativos do antigo reino da Galiza. [...] Precisamente, a avaliación inexacta da posición e do peso políticos do noso país, durante os reinados de Afonso VII, Fernando II e Afonso IX, tem sido um importante empecilho para entender os primórdios do movimento literário em causa. (Souto Cabo 2012, 220-1)

Ao cal engade:

Na percepción da Galiza repercute-se, em boa medida, certa historiografía española que concebía - e concebe - a vertebración histórica do actual Estado Español, no caso dos reinos centro-ocidentais, como sucesão de três núcleos institucionais: Astúrias → Leão → Castela. Sob esse ponto de vista, a Galiza representa(va) um componente anômalo cuja existência era marginalizada e/ou neutralizada como parte indistinta desse «reino de Leão», com o centro de gravidade político-cultural na cidade que lhe empresta o nome. (221)

Souto Cabo entende ademais que como consecuencia do anterior xurdiu unha 'transposición mimética' destinada a separar Galiza das orixes certas do trobadorismo pola suposta carencia, xa mencionada por Braga, dun reino con corte propia (Souto Cabo 2012, 221). O

primeiro capítulo, «¿Pero qué es una literatura nacional? La construcción de la literatura nacional española» (11-91). Son igualmente recomendábeis, ao tratarse o asunto baixo perspectiva comparada, varios dos capítulos do primeiro volume de *A Comparative History of Literatures in the Iberian Peninsula* (Cabo Aseguinolaza, Abuin González, Domínguez 2010).

relevante é que esta mesma clase de argumentos foron empregados desde a historiografía literaria española con obxectivos non tan disímiles dos descritos. Péñese, sen ir máis lonxe, no tratamento dado por Amador de los Ríos ás *Cantigas de Santa María* de Afonso X.

Existe aínda outra aba relevante do problema: a do coñecemento efectivo desa tradición poética na Galiza do século XIX. Tense falado abondo de que ese coñecemento fora nulo ou moi escaso antes de Antonio María de la Iglesia dar ao prelo en 1886 a antoloxía *El idioma gallego. Su antigüedad y vida*, o cal tería suposto unha dificultade engadida para a aparición dunha resposta ben fundamentada ao tratamento parcial do asunto concretado pola historiografía literaria portuguesa. Porén, segundo demostrou Teresa López (1991), a realidade dos feitos non foi exactamente esa, resultando xa básica, cabo doutros precedentes, a tarefa desenvolvida por Teodosio Vesteiro Torres no decenio de setenta, que foi cando Braga publicou os seus traballos principais, incluída a edición en 1878 do *Cancioneiro portuguez da Vaticana*. Outra cousa é, en efecto, a repercusión que a dedicación de Vesteiro e outras converxentes alcanzaron naquela altura entre os intelectuais e académicos do país, asunto este que é o auténtico fío condutor da monografía de López, no cal tivo incidencia clara a postulación inicialmente exitosa, malia os reproches de Murguía (López 1991, 52-5), da ‘portuguesidade’ da produción presente nos cancioneros.

1.5 Perfís comparatistas dunha tarefa investigadora: a obra de Said Armesto

Existe unha listaxe de obras de Said Armesto –éditas, inéditas e en proxecto–, adoito recuperada con escasas variantes polos especialistas no autor. Cabe interpretar que tal lista foi fixada xa no ano 1971 pola súa filla María Eugenia Said Santoro nun volume sen precisión explícita de autoría titulado *Víctor Said-Armesto (Datos para una biografía)*. Trátase dunha relación non experta e algo desproporcionada na clasificación dalgunha das publicacións, en que as catro epígrafes empregadas baixo o rótulo xeral «Obras de don Víctor Said-Armesto» (69) son as seguintes: «*Publicadas*», «*Estudios publicados*», «*En prensa*» e «*En preparación*», todas elas en letra cursiva no orixinal de referencia. Estas catro series incorporan respectivamente oito, dezaseis, cinco e catro apuntamentos bibliográficos que aquí non se detallarán de modo expreso a non ser que resulten de interese directo para a investigación emprendida sobre a produción historiográfico-literaria do noso autor. Nalgúns casos eses apuntamentos de Said Santoro aparecen seguidos dunha sucinta descrición. Outros van seguidos apenas da indicación «etc.». Procederei de seguido a unha esquematización.

«Publicadas» (69-70)²⁰ comprende os seguintes oito títulos: *Análisis y ensayos (Filosofía, literatura y sociología)* (Pontevedra, s.n., 1897); *La enseñanza filosófica. Breves consideraciones seguidas de un programa de Filosofía* (Pontevedra, s.n., 1900, libro en realidade en coautoría con Rogelio Quintáns); *La leyenda de don Juan. Orígenes poéticos de El Burlador de Sevilla y Convidado de Piedra* (Madrid, Librería de los Sucesores de Hernando, 1908); *Notas para el estudio de la materia de Bretaña en la poesía lírica gallega de los siglos XIII y XIV. Memoria escrita para obtener el grado de doctor en la Facultad de Filosofía y Letras, año de 1911* (Madrid, V. Rico, 1911); un apéndice con comentarios á tradución ao castelán do libreto de Richard Wagner para a súa ópera *Tristán e Iseo. Drama lírico en tres actos* (Madrid, s.n., 1911); a edición anotada do libro de Guillén de Castro *Las mocedades del Cid* (Madrid, Espasa Calpe, 1913); a edición do libro de Tirso de Molina *Los cigarrales de Toledo* (s.l., s.n., 1913); e, por último, «Discurso resumen del Florilegio de poetas españoles» (*La Palabra. Revista taquigráfica*, 12, 1913, 10-20), que, en realidade, interpreto que se trata dun resumo, en orixe taquigráfico, do ciclo de tres conferencias *Florilegio de poetas españoles*, organizado polo Ateneo de Madrid e coordinado por Jacinto Benavente.²¹

En segundo lugar, «*Estudios publicados*» (70-1) establece cinco subepígrafes por disciplinas: historia, política, filosofía, crítica e socioloxía.

No terceiro bloque, «*En prensa*» (71), debe destacarse a mención explícita do volume *Programa de Lengua y Literatura Galaico-Portuguesa*.

Finalmente, no apartado «*En preparación*» (72), ao pé da mención do *Diccionario etimológico gallego* e do primordial e extraviado *Teatro popular gallego*, cítase tamén un volume titulado *Novelística popular gallega*²² e un estudo que sería de enorme interese para os nosos

20 Completo a lista que segue ampliando a información bibliográfica e corrixo algún dato inexacto ou mesmo incorrecto. Tanto María Eugenia Said Santoro (1971, 13-17) como Fernando Díaz-Plaja (1993, 15-30 e 86-91) mencionan por outra parte textos infantís e xuvenís que aquí non se anotarán, se ben polo menos un deles, a comedia *Retoños al minuto*, chegou aos escenarios pontevedreses no ano 1891, fracasando de modo rotundo.

21 Álvarez Ruiz de Ojeda (2011, 56) sinala a este respecto o seguinte: «En 1912-13, a Sección de Literatura do Ateneo organizou un ciclo de conferencias, titulado 'Florilegio de poetas castellanos', no cal escritores de actualidade explicaron e comentaron as obras mestras da poesía castelá. A conferencia dedicada á obra de Rosalía de Castro foi impartida por Sofía Casanova o 12 de xaneiro de 1913. O secretario primeiro do Ateneo, Manuel Azaña, infórmanos do seguinte: 'El público siguió con entusiasmo este curso de divulgación, al que puso Benavente un admirable prólogo. Lo cerró Said Armesto con un discurso-resumen que le valió un triunfo clamoroso'».

22 Con probabilidade sería o mesmo proxecto que en 1908 comunicou a Carolina Michaëlis de Vasconcelos co título *Cuentos y leyendas*. Véxase o acuse de recibo desta, datado nos días 17 e 18 de febreiro de 1908, en Villanueva 2014, 427. Nesa mesma carta

actuais propósitos, a *Historia de la crítica literaria en España desde Luzán hasta Leopoldo Alas*.²³

Coa única variante de xuntar os traballos presuntamente en prensa e os traballos supostamente en preparación, Gérard Sacone reiterou toda esta información baixo o título «Œuvres de don Victor Saïd-Armesto [sic]» tamén nos primeiros anos setenta do pasado século (Sacone 1972, 172-4). Fíxoo nun traballo académico vinculado coas investigacións emprendidas naqueles mesmos anos pola súa orientadora, a profesora Eliane Lavaud, na entón chamada Université de Dijon.²⁴ Dous decenios despois, Fernando Díaz-Plaja (1993, 383-4) ofrecería unha lista única encabezada pola frase «Obras publicadas de Víctor Said Armesto» e composta por dous títulos máis que os oito presentes no libro *Víctor Said-Armesto (Datos para una biografía)*. Trátase de *Cancionero musical gallego [sic]*,²⁵ de 1982, e da edición

a investigadora alemá fala tamén doutros proxectos adiantados por Said Armesto: a *Antología de Poetas Gallegos*, o *Romancero Gallego* e o *Teatro Popular*.

23 Sería de tal libro existir como produto exclusivo da man de Said, algo sobre o que expreso as miñas reservas. Sobre todo pola existencia dun libro breve publicado en 1867 por Francisco Fernández González co título *Historia de la crítica literaria en España desde Luzán hasta nuestros días* e o subtítulo *Con exclusión de los autores que aún viven* (Madrid, s.n., Imprenta de D. Alejandro Gómez Fuentes). Podería ter experimentado Said Armesto a tentación de completar esta memoria de Fernández González, que por certo alcanzara un premio da Real Academia Española? A falta dunha comprobación empírica, que até o momento non puideron facer efectiva, creo que é unha hipótese que non debe desbotarse.

24 Son relevantes os estudos destes dous investigadores franceses para a clasificación dos libros presentes na biblioteca persoal de Said Armesto, constituída en boa parte polos libros herdados de Indalecio Armesto. Sono incluso para os nosos propósitos actuais neste traballo, pois a presenza da historiografía literaria e do debate epistemolóxico finisecular é importante nesas fondos. Reitero que sobre o particular informei noutra publicación (Casas 2017a).

25 Por *Cancionero musical de Galicia reunido por Casto Sampedro y Folgar*, publicado pola Fundación Pedro Barrié de la Maza en 1982 facsimilarmente sobre a edición do Museo de Pontevedra de 1942, e á súa vez reeditado tamén en facsimile no ano 2007 con novos estudos da autoría de Luis Costa Vázquez, Xavier Groba González, José Carlos Valle Pérez e Carlos Villanueva Abelairas. Segundo demostraron Villanueva (2007b, 111-19) e Groba (2012), a participación de Said no *Cancionero musical de Galicia* de Casto Sampedro foi por completo determinante. Villanueva en concreto expón o seguinte: «Sin llegar al extremo de afirmar, como hemos leído, que en realidad fue Said el verdadero autor del *Cancionero de la Academia* [de Bellas Artes de San Fernando], no tenemos más que acudir a la correspondencia, de antes y después del fallo, para certificar que el impulso para presentarse al concurso y las relaciones en Madrid para triunfar fueron de Víctor Said. Además de proporcionar al fondo C[asto]S[ampedro] un centenar de romances y otros géneros, ayudó a Sampedro a sistematizar y poner orden; y no sólo para la ocasión sino que, desde 1900, aproximadamente, Said suministra al fondo CS bibliografía, información y reflexiones teóricas de lo que era su especialidad: organología, estudios comparados, romances, folklore de ‘países celtas’, mitos, etc... Aparato teórico, en suma. Dejamos, pues, el asunto adelantando que, al abrirse la plica, se leyó en voz alta el nombre de los autores del trabajo premiado: *Castro Sampedro y Folgar, Presidente de la Sociedad Arqueológica de Pontevedra*, y *Víctor Said, catedrático de Literatura*» (Villanueva 2007b, 129).

revisada e anotada das *Cantigas de Santa María* de Afonso X o Sabio (1914), que Díaz-Plaja probablemente sumou á relación de libros tras ter constancia da súa existencia por unha anotación manuscrita, situada a continuación da serie «*En preparación*», nun exemplar do libro de María Eugenia Said.²⁶ Por certo, o propio Carlos Villanueva reproduce na súa monografía de 2014 a serie de obras «ya preparadas o en proyecto» e comenta moi graficamente as preocupacións que terían levado á filla do escritor a dar ao prelo en 1971 o libríño citado deixando constancia da copiosa produción inédita. Nas súas propias palabras:

el propio desconocimiento de la obra de Said, como consecuencia de su fallecimiento en 1914, cuando –usando las palabras de Murguía– se suponía que debía beneficiarse de la recolección de tantos frutos cosechados en su larga peregrinación hacia su cátedra; la inoportuna edición, como hemos visto, de una de sus obras capitales,²⁷ y el claro expolio de materiales a su muerte, ya denunciado por Filgueira, Sánchez Cantón y otros, y que su viuda, Amadora Santoro, no pudo evitar, convierten la tarea del investigador, a día de hoy, en una «instrucción policial» debida y en un reto moral necesario. No es, pues, extraño que su hija resaltara en su folleto reivindicativo aquellas obras que estaban sobre su mesa cuando falleció, preparadas para ser editadas, algunas a buen recaudo, otras en paradero desconocido. (Villanueva 2014, 91)

Malia todo o indicado, a nómina de traballos de Said Armesto ofrece aínda varios ángulos mortos e algunhas delicadas controversias que haberán de clarificarse no transcurso dos vindeiros anos mercé ás investigacións promovidas polo propio Carlos Villanueva e o seu equipo así como por outros especialistas, nalgún caso –particularmente nos vinculados con presumíbeis autorías fraudulentas²⁸ con probábel apoio nas ferramentas que a ecdótica e a xenética textual poidan fornecer. Adianto de seguido, en esquema mínimo, o resultado de indagacións propias, apoiadas na maior parte dos casos en resultados ofrecidos por outros investigadores e especialistas.

26 A explicación tómase de Villanueva 2014, 91.

27 Villanueva alude aquí ao *Cancionero musical de Galicia* (1942) na edición preparada por Filgueira Valverde baixo o selo do Museo de Pontevedra.

28 Escribe Said Santoro (1971, 54): «Algunos de sus escritos inéditos desaparecieron. Salieron más tarde a la luz con firmas de desaprensivos... Y a éstos, especialmente, les interesó que el nombre de Said-Armesto pasase al olvido». Complementese esta información coa recuperada por Álvarez Ruiz de Ojeda (2011) a propósito de Joaquín Pesqueira, que se detallará de inmediato, e por suposto tamén coa propia análise de fondo efectuada por esta investigadora, que non parece deixar lugar a dúbidas sobre o feito de que o verdadeiro autor do libro *Rosalía Castro. Notas biográficas*, atribuído a Augusto González Besada (1916), sería Víctor Said Armesto.

En primeiro lugar, no reverso da anteportada de *Análisis y ensayos* (Said Armesto 1897), so a epígrafe «Obras del autor», o editor indicou dous títulos non mencionados por María Eugenia Said, o primeiro édito e esgotado e o segundo en preparación. Trátase respectivamente de *Las almas locas. Novela e Los fundamentos de la moral*.

Pola súa parte, Álvarez Ruiz de Ojeda (2011, 42-3), segundo se acaba de adiantar, cita extensamente un artigo de Joaquín Pesqueira –«discípulo [de Said Armesto] y en muchas ocasiones su amanuense [até 1908]»,²⁹ en palabras textuais do propio Pesqueira sobre si mesmo–, publicado no xornal vigués *El Pueblo Gallego* o día 10 de novembro de 1929, no cal hai mención de varias obras hoxe non catalogadas como propias de Said Armesto ou simplemente non localizadas. Cito unicamente as oito que non parecen ter vínculo directo cos libros recoñecidos do autor: *Comentarios críticos a la obra del Padre Martín Sarmiento y Comentarios sobre el Teatro Crítico del P. Feijoo*,³⁰ *Historia y evolución de la lengua galaico-portuguesa*, *Las leyendas del Rin y del Sil*, *Origen vasco de la raza gallega autóctona*, *Estudio crítico e histórico de los poetas gallegos de los Cancioneros de la Vaticana, Baena y Ajuda*, *Biografía de Rosalía de Castro y análisis de su obra*,³¹ *Los poetas gallegos del siglo XIX*. A estas oito deberían engadirse aínda outras varias que Pesqueira di non lembrar con exactitude (Álvarez Ruiz de Ojeda 2011, 42-3).

En terceiro lugar, figuraría o libro xa mencionado *Rosalía Castro. Notas biográficas*, baseado no discurso co que Augusto González Besada tomou posesión como académico de número da Real Academia Española o día 7 de maio de 1916. No meu criterio, as análises efectuadas por Victoria Álvarez Ruiz de Ojeda (2011) resultan irrefutábeis, do cal se derivaría como mínimo unha utilización non declarada –ignoramos en que proporción exacta pero semella que moi alta–³² dun texto base da estrita autoría de Said Armesto, o cal concorda

29 Ao parecer, posteriormente a esta data Pesqueira pasou a residir en Buenos Aires. Alí recibía, segundo el mesmo comenta no artigo citado por Álvarez Ruiz de Ojeda (2011, 42), «frecuentes noticias relativas a sus trabajos [de Said Armesto] y a sus preocupaciones».

30 «[Q]ue deben estar entre sus papeles inéditos si, por desgracia, no se los robaron, como otros, a su respetable viuda doña Amadora Santoro» (*apud* Álvarez Ruiz de Ojeda 2011, 42).

31 «Tan mal aprovechada por don Augusto González Besada en su discurso de recepción de la Real Academia Española», anota Pesqueira no mesmo lugar.

32 Ignórase así mesmo se consentida *a priori*, ou mesmo inducida, polo propio Said Armesto. En carta de resposta á felicitación de Murguía tras a obtención da cátedra da Universidad Central –reproducida por Villanueva (2014, 213-15)–, Said comentaba isto que segue: «sepa que en mi monomanía vieja de imponer aquí, entre mis amigos, el culto por aquella gran mujer cuyo nombre se pronunció siempre en mi casa como algo sagrado. [sic] A Besada le sugerí la idea de consagrar su Discurso de entrada en la Academia Española a Rosalía, y la aceptó» (215).

plenamente co apuntado por Pesqueira en 1929.³³ Non ocultarei neste punto, malia non compartila, a discrepancia amosada por un especialista en Said tan significado como Carlos Villanueva, reticente co que se vén de sinalar, até o punto de considerar que a proposición de Álvarez Ruiz de Ojeda constitúe unha hipótese improbable:

La desaparición de esos materiales que Said daba como listos para entrar en imprenta es objeto de la advertencia de su hija [...] que arrancaba contra Filgueira Valverde y el «Cancionero de la Academia», prosiguiendo con posibles usurpadores de materiales de su padre; esta generalización, comprensible aunque poco matizada [...], ha provocado, como consecuencia, cierto «síndrome de materiales robados en el lecho de muerte»: como vemos en la improbable hipótesis de González Besada y el ms. Rosalía (Victoria Álvarez 2011), o en todo lo referente a los desaparecidos manuscritos de cuentos y teatro gallego que nunca hemos podido hallar, aunque no descartamos que puedan aparecer entre la papelería de alguno de los amigos que fueron a dar sus condolencias a su madre, Amalia, y salieron –según proponía María Eugenia– con materiales bajo el brazo. (Villanueva 2014, 83-4)

Un cuarto apartado é o constituído por unha obra que Emilia Pardo Bazán menciona como *en preparación* na nota necrolóxica redactada tras o falecemento de Said Armesto. Aparecía en *La Ilustración Artística* de Barcelona o 3 de agosto de 1914 e pode lerse, como anexo, en González Herrán (2015). O caso é que a Condesa escribía naquela altura o seguinte:

me hablaba de planes de nuevos libros, de trabajos en preparación, de grandes perspectivas orientadas hacia los orígenes de las literaturas y de los idiomas romances en la Península Ibérica. (*apud* González Herrán 2015, 504)

33 Permítaseme engadir unha observación ao razoado escrupulosamente por Álvarez Ruiz de Ojeda. En Said Armesto constátase unha clara preferencia por escribir o apelido de Rosalía sen preposición (Rosalía Castro), opción que no libro asinado por González Besada, xa desde o seu título, é tamén a preferida. Isto é así agás nun lugar do texto (ou pouco máis), xustamente aquel en que González Besada, na derradeira nota á súa intervención, a número 53, agradece de forma expresa a Said Armesto o auxilio recibido na preparación do discurso de entrada na Academia. Véxase: «El malogrado Víctor Said Armesto, una de las más grandes culturas literarias modernas, a quien debo interesantes datos sobre la historia de Rosalía de Castro. Quede aquí consignada mi gratitud y el homenaje de admiración y de afecto a su memoria» (*Discursos...* 1916, 61; cursivas miñas).

Ao que engade de inmediato estoutra valoración:

Era seguro que Said Armesto llegase, en este terreno, hasta donde quisiese; su edad y sus dotes lo prometían. (504)

En quinto lugar, introducirei algunhas observacións sobre unha obra publicada por Eugenio López-Aydillo en 1923, *Los cancioneros gallego-portugueses como fuentes históricas*. Debo a Teresa López, colega da Universidade da Coruña, os indicios e a documentación que me levan a sospeitar da posibilidade dunha usurpación da autoría do libro por parte de López-Aydillo.³⁴ Isto mesmo foi referido por Xosé Filgueira Valverde en conversa con Teresa López, mantida o día 18 de xuño de 1990 no Museo de Pontevedra como elemento preparatorio dos traballos de investigación naquela altura iniciados pola profesora coruñesa (López 1991; 1993). A entrevista foi gravada con magnetófono. Por deferencia da investigadora tiven acceso á gravación, por ela mesma transcrita, que non deixa lugar a dúbidas sobre o que Filgueira pensaba ao respecto. O punto máis relevante para os nosos intereses actuais rexístrase no seguinte comentario, feito tras unha observación en que López sinalaba que durante moito tempo Said fora a única persoa que en Galiza investigaba no campo da literatura medieval:

Tamén sabía moito don Armando Cotarelo, o meu mestre. O primeiro que coñeceu cousas desas con seguranza foi Martínez Salazar (o artigo sobre a Balteira). Outra persoa que se decatou moi cedo de cousas destas foi Víctor Said, que traballou aquí na casa de [Casto] Sampedro co Monaci e o Molteni, porque D. Casto tiña os dous. Tiña todo. Aí foi onde o coñeceu Víctor Said. Incluso creo que algunha vez fixo algunha nota marxinal. Eu folleeino tamén no despacho de don Casto. Si, traballei eu alí moi cedo. Debeu ser cousa do ano 22, 23. E, ao parecer, o dos *Cancioneros como fuentes históricas* é de Víctor Said.³⁵

34 O ourensán Eugenio López-Aydillo (1888-1965), participou o 2 de abril de 1914 na homenaxe tributada no Restaurante Fornos de Madrid a Said Armesto tras a consecución da cátedra da Universidad Central. Vinculado en orixe co agrarismo de Basilio Álvarez, con quen rompería abruptamente, foi desde 1916 membro do Centro de Estudios Históricos baixo o maxisterio de Rafael Altamira, un dos discípulos máis significados de Giner de los Ríos, como é ben sabido. En 1917 López-Aydillo accedeu á unha cátedra de Historia na Universidad de Valladolid. Actualmente é posíbel consultar documentos a el relativos no Archivo de la Junta de Ampliación de Estudios: http://archivojae.edaddeplata.org/jae_app.

35 Reprodúcese a transcripción facilitada por Teresa López. Só se modifica, para actualizala, a ortografía.

Tras o cal redundaría aínda Filgueira na súa convicción de que, falecido Said, o seu arquivo sufriu unha espoliación:

Suponse que os papeis de Víctor Said foron espoliados por algún profesor contemporáneo.³⁶

É obvio que non dispoño neste lugar da extensión necesaria para afondar no asunto. Baste polo de agora deixar anotado o feito do claro paralelismo existente en numerosos aspectos entre *Los cancioneros gallego-portugueses como fuentes históricas* e o programa da cátedra de Literatura galaico-portuguesa do que axiña nos ocuparemos.³⁷ Ese paralelismo detéctase non só na arquitectura xeral que informa ambos os textos senón tamén en aspectos concretos de orde heurística, na combinatoria e xerarquización de protagonistas, en claves axiolóxicas e canonizadoras, na comprensión global do fenómeno estudado, na terminoloxía habilitada, nas fontes históricas e críticas mencionadas ou no seu caso anotadas á marxe nas fichas do programa e mesmo en opcións de estilo.³⁸ Sendo o obxecto deste meu contributo a indagación sobre a entidade e alcance do labor historio-

36 Non se fai precisa esexese ningunha sobre o uso do singular por Filgueira.

37 Entre as publicacións de Eugenio López-Aydillo son destacábeis sobre todo, ademais do libro de 1923, unha serie de volumes aparecidos entre 1914 e o final do segundo decenio do século XX: a antoloxía *Las mejores poesías gallegas* (1914), con textos medievais e dos séculos XVIII, XIX e XX; *El reinado de Alfonso X el Sabio, según los cancioneros gallego-portugueses* (s.d.); *El obispo de Orense en la regencia del año 1810 (planteamiento de los problemas fundamentales de la vida constitucional de España)* (1918); e *Os miragres de Santiago. Versión gallega del código latino del siglo XII, atribuído al Papa Calisto II* (1918). Posteriormente a esas datas, López-Aydillo abandonou na práctica a liña de investigación sobre cancioneros medievais e poesía galega. En 1936 saudou, non sen entusiasmo, o alzamento contra a Segunda República. En 1950 escribiu, aínda adicto con fervor a Franco, o libro *Presencia de Galicia en la historia de España. La aportación gallega a la grandeza de España*. Por varios motivos, non deixa de chamar a atención que este último libro limite tal presenza, e consecuentemente tal achega á ‘grandeza nacional’, apenas á Idade Media.

38 En relación coa antoloxía *Las mejores poesías gallegas* (López-Aydillo 1914) mencionada na nota anterior, que incorpora uns tres centenares de composicións entre Afonso X o Sabio e Curros Enríquez, descoñezo a existencia de fonte documental ningunha que poida servir como fundamento de sospeita de apropiación fraudulenta. Porén, máis unha vez, resultan palmarios –diría mesmo que aparatosos– os elementos que moven a desconfiar. Moi en particular, polo nutrido apartado de notas críticas, non exento de grallas, localizado na parte final do volume (páxinas 171-80). A maior parte desas notas van referidas á produción dos poetas medievais e manifestan un nivel experto –filolóxico, ecdótico e comparado– que fai sorprendente que Said Armesto non contase co avantaxado López-Aydillo entre os seus máis socorridos interlocutores en tan intrincado campo. Pola limitación de espazo non podo exemplificar de forma suficiente. Suxiro en todo caso que se vexa a nota 11 (López-Aydillo 1914, 176-7) e, a fin de ilustrar a tupida rede de relacións que intento contribuír a clarificar, que se lea tendo presente a formulación da lección trixésimo quinta do cuestionario presuntamente elaborado (vid. *infra*) polo tribunal da oposición gañada por Said, incluídas as súas anotacións a man sobre o programa mecanoscrito.

gráfico-literario de Said Armesto nunha perspectiva comparatista enxeada na poesía galega medieval, evidénciase que –por delicado que sexa o caso introducido, e o é– non pode seguir obviándose por máis tempo. Sen dúbida, tal caso representa un reto que a incipiente comunidade investigadora ocupada no estudo da obra do erudito pontevedrés non debe nin pode obliterar.

Finalmente, aos títulos mencionados por Said Santoro e Díaz-Plaja hai que sumar hoxe dúas obras máis da autoría de Said Armesto: *Poesía popular gallega. Colección de romances, baladas y canciones recogidos de la tradición oral*³⁹ (Said Armesto 1997) e *La flor del agua*, zarzuela de Conrado del Campo con libreto de Víctor Said editada por Joám Trillo e Carlos Villanueva (2013).

Nas reunións científicas que son matriz desta pescuda converxeron autorizadas investigacións sobre o labor de Said Armesto como folclorista, musicólogo e compilador de romances, campo en todo caso propicio para proxectar sobre el a perspectiva histórico-comparatista.⁴⁰ Tamén outras centradas en perspectivas tematólóxica, mitocrítica e sociolóxico-cultural, atentas a títulos como *La leyenda de don Juan* (1908) e *Notas para el estudio de la materia de Bretaña en la poesía lírica gallega de los siglos XIII y XIV. Memoria escrita para obtener el grado de Doctor en la Facultad de Filosofía y Letras - Año de 1911*⁴¹ (1911) e igualmente importantes en toda aproximación a unha historiografía literaria de base comparada. Tendo o anterior presente, evitarei agora abundar neses planos e procederéi a centrar a lente en particular sobre o cuestionario disposto por Said Armesto para opositar en 1914 á cátedra madrileña de Literatura galaico-portuguesa.

39 Inicialmente titulado *El romancero popular gallego*, manuscrito preparado en dous tomos antes de o autor falecer (Villanueva 2007b, 112).

40 Poden consultarse no volume editado en 2015 por Villanueva, Beramendi, García Martínez e Santos Zas *Víctor Said Armesto e o seu tempo: perspectivas críticas*.

41 Corresponde á tese de doutoramento que defendeu na Universidad Central (Madrid) o día 30 de xuño dese ano perante un tribunal integrado polos doutores Antonio Sánchez-Moguel (presidente), Adolfo Bonilla y San Martín, Cayo Ortega Mayor, José Giles Rubio e Juan G. Garijo (secretario) e que obtivo a cualificación de sobresaliente (Villanueva 2014, 127). Curiosamente, o colofón do folleto indica como data de lectura o 31 de xuño de 1911, data que inexistente.

1.6 Programa de Literatura galaico-portuguesa (1914)

Nesta epígrafe ocupareime de xeito estrito do programa elaborado por Said Armesto coa finalidade de concorrer ás probas convocadas pola Universidad Central de Madrid para prover unha cátedra de Literatura galaico-portuguesa, entendido tal descriptor basicamente como unha historia da literatura galega (ou galego-portuguesa) medieval. No volume de actas do simposio *Víctor Said Armesto e o seu tempo (1871-1914)* converxen outros traballos, nomeadamente o de Rosario Mascato (2015), que analizan os principais aspectos externos da convocatoria e do proceso consecutivo, e que á súa vez dialogan con publicacións anteriores⁴² atentas ás controversias xurdidas tanto en Madrid como en Galiza perante o que na sensibilidade de moitos foi a creación dunha cátedra *ad personam*, con participación nos debates de personalidades como Giner de los Ríos, Eduardo Vincenti, Menéndez Pelayo, Cotarelo Valledor, Murguía, González Besada, Alfredo Vicenti e tantos outros. En consecuencia, evitarei redundar nese terreo específico, se ben será imprescindible para o cometido que se asume a introdución dalgunhas observacións de carácter non limitado ao plano académico, que entrarían máis ben nos cuadrantes sociolóxico e ideolóxico, así como, certamente, no político.

Segundo o xa indicado sobre a preparación das oposicións madrileñas de 1914, os únicos documentos localizados no Arquivo Said Armesto da Fundación Barrié até o momento da celebración do Simposio de novembro de 2014 foran os tres seguintes (obsérvense as diferenzas na titulación):

- a. «Literatura gallego-portuguesa». Borrador do programa. Serie de 29 fichas manuscritas, algunhas delas de non doada lexibilidade, correspondentes ao borrador do programa presentado por Said Armesto. Arquivador 15, carpeta Ib, sign. SA-15 (I).
- b. «Lengua y literatura galaico-portuguesa. Cuestionario [manuscrito]». Serie de 127 fichas manuscritas, inequivocamente coa caligrafía propia de Said Armesto, correspondentes ao programa que lle foi entregado polo tribunal. Arquivador 16, carpeta III, sign. SA-16 (III).
- c. «Lengua y literatura galaico-portuguesa. Cuestionario [mecanografado]». Serie de 110 fichas mecanografadas e anotadas a man por Said Armesto correspondentes ao programa entregado polo tribunal. Arquivador 16, carpeta III, sign. SA-16 (III).

Como xa se adiantou ao comezo, tras a finalización do simposio corués de 2014 engadiuse ao anterior, por cesión de Xesús Alonso

⁴² Refírome en particular ás seguintes: Boullón Agrelo, Tato Plaza 1991; Díaz-Plaja 1993, 319-40; Álvarez Ruiz de Ojeda 2011; Villanueva 2014, 203-23; Alonso Montero 2014b.

Montero, a copia que segundo todos os indicios sustenta a versión definitiva do programa:

- d. «Literatura gallego-portuguesa».⁴³ Programa definitivo presentado polo opositor. Serie de 30 fichas manuscritas correspondentes a outros tantos temas.⁴⁴

Procederei a partir de aquí a desenvolver algúns comentarios sobre o cuestionario de Said e, de xeito comparativo, sobre o programa oficial proposto polo tribunal. Aínda que ningún dato documental avale a día de hoxe o que paso a indicar, tras o estudo detallado de ambos os documentos creo estar en condicións de propoñer que o programa oficial puido ser produto da man do propio opositor, ou cando menos resultado directo, nalgún sentido negociado ou pactado, da súa específica proposta individual e en definitiva da súa concepción global da materia. Non é factíbel entrar agora en pormenores, pero direi que tal hipótese baséase non só na obvia correspondencia existente entre ambos os programas senón tamén na formulación textual de certos temas por parte do tribunal, cuxa redacción e referentes histórico-culturais e textuais non semella que puidesen proceder doutra persoa que o propio opositor.⁴⁵ A título de exemplo citarei o quinto («Galicia como centro de cultura peninsular desde el año 800 al 1135»), o septuaxésimo oitavo («Poesías de superstición y magia.- Exámen [sic] crítico de la cántiga *Direivos d'un ricome*») e o centésimo cuarto («Los romances carolingios: reliquias que actualmente se conservan en la tradición oral gallega.- El romance de Don Arbelo Pardo»)⁴⁶ De feito, salvadas as importantes diferenzas no tratamento do sector lingüístico entre o programa do tribunal –con minuciosos apartados fonolóxico, morfolóxico, dialectolóxico, léxico,

⁴³ O encabezamento da copia conservada resulta algo confuso. Podería lerse como «Literatura gallego-portuguesas [sic]», aínda que cabe considerar que o trazado do derradeiro *a* está executado como peculiar *lettre fantaisie*, igual que acontece noutros lugares da copia do programa (por exemplo, na primeira e segunda epígrafes da lección undécima). Algo moito máis relevante é a decidida opción de Said por empregar o termo 'galega', e non 'galaica', pese á denominación oficial da cátedra. O opositor por conseguinte non permaneceu alleo ao debate coevo sobre a denominación máis acaída para a etapa medieval da cultura e da literatura galegas. Sobre este particular é clarificador o libro resultante da tese de doutoramento de Teresa López, en particular a segunda parte do seu capítulo primeiro (López 1993).

⁴⁴ Debido ás circunstancias explicadas non é posíbel facilitar neste momento a súa localización exacta no Arquivo nin a sinatura que lle será adxudicada.

⁴⁵ Por certo, retomemos unha peculiaridade xa comentada: na totalidade das ocasións en que a autora de *Follas novas* é mencionada nos programas de candidato e tribunal, aparece, ao gusto de Said –e non ao do presidente González Besada–, como Rosalía Castro, sen preposición no apelido.

⁴⁶ Xusto este tema foi un dos dous que correspondeu desenvolver por escrito ao opositor no primeiro dos cinco exercicios que debeu superar. Ofrece comentarios detallados do conxunto Alonso Montero (2014b, 123-5).

ortográfico e de historia da lingua repartidos entre os temas oitavo a vixésimo quinto- e o de Said Armesto, despreocupado este case por completo da materia lingüística,⁴⁷ o primeiro responde en numerosas ocasións a simples subdivisións dos temas presentes no segundo.

E xa que se vén de introducir a dimensión lingüística do fenómeno literario, non estará de máis un breve apuntamento sobre o termo *a quo* que o opositor tivo presente para formalizar a súa comprensión da historiografía literaria galega. En termos xerais, pode afirmarse que Said Armesto asumiu no seu programa os presupostos de Milà i Fontanals, Laverde Ruiz, Menéndez Pelayo e mesmo Amador de los Ríos, como antes deles o fixeran outros eruditos europeos, sobre o feito de que a historia literaria debe retrotraerse a etapas previas á propia da constitución da lingua que lle serve de vehículo, for esta nacional ou doutra clase. De aí a atención a autores como Prisciliano ou Valerio do Bierzo e a etapas como a visigoda.

Alén do sinalado, non hai que perder de vista os vínculos de amizade e colaboración mutua a distintos efectos entre Said Armesto e o presidente do tribunal, o tudense Augusto González Besada,⁴⁸ quen fora ministro sucesivo das carteiras de Facenda, Gobernación, Fomento e de novo Facenda⁴⁹ en gobernos presididos por Raimundo Fernández Villaverde e por Antonio Maura.⁵⁰ Membro do Partido Conservador fundado por Cánovas, González Besada (1865-1919) estaba na altura da convocatoria da cátedra madrileña a punto de ser nomeado presidente do Congreso dos Deputados, posto que ocuparía a partir do 3 de abril de 1914 por espazo de case dous anos. Estas circunstancias e os vellos vínculos existentes entre o político e o erudito permitirían falar na relación entre ambos os personaxes dunha especie de pacto, talvez tácito, para se favoreceren mutuamente durante os anos finais da súa carreira pública e profesional, e en realidade das súas vidas. Un conxectural *do ut des*, por tanto, que en absoluto constituiría excepción nas relacións existentes entre políticos e intelectuais durante a España da Restauración, moito menos de darse proximidade ideolóxica e de orixe ou trato familiar,

47 Localízanse apenas subepígrafes relativas ao latín vulgar e ao latín erudito da Galiza altomedieval. Véxanse a este respecto os oportunos comentarios de Alonso Montero (2014b, 121-2).

48 Os demais membros do tribunal foron Federico de Onís, como secretario, e José Alemany Bolufer, Jacinto Octavio Picón e Alfredo Vicenti Rey como vogais. No momento en que Said concorre á cátedra hai na universidade española pouco máis de cincocentos catedráticos, dos cales case unha quinta parte profesaba nas Facultades de Filosofía e Letras. Desta cota, algo menos dun terzo faciao na Universidad Central.

49 Aínda volvería ser ministro de Facenda en 1918.

50 Maura sería por certo o seu principal valedor para o ingreso en 1916 na Real Academia Española. Besada fixoo cun discurso que xa tivemos ocasión de comentar, cuxa autoría real correspondería en moi alta proporción –se non na súa totalidade– a Said Armesto (Álvarez Ruiz de Ojeda 2011).

como relativamente era o caso. Non se está a falar doutra cousa que do que Pierre Bourdieu (1980) chamou «capital social».

Segundo o indicado, tanto o borrador como o programa definitivo manuscritos hoxe conservados no Arquivo Said Armesto da Fundación Barrié son da man do opositor. Embora non semelle homoxénea en disposición, limpeza e orde sobre as fichas, a letra do borrador é sen dúbida súa. Componse de vinte e nove fichas que incorporan un total de vinte e seis temas. Canto á copia do programa definitivo, xa cunha letra clarísima e sen trazo ningún de supresión ou similares, suma trinta fichas con cadanseu tema. Vaiamos pois coa presentación deste programa, en que as influencias son plurais e en ocasións de non doada coexistencia (Menéndez Pelayo, Braga, Murguía, Michaëlis de Vasconcelos, López Ferreiro, Leopoldo Pedreira, Martínez Salazar...). O que me propoño facer a seguir é unha simple descrición. Detereime en aspectos de especial atractivo ou interese, aínda que sen afán ningún de profundar en exceso na análise, primeiro por falta de espazo e segundo por se tratar de temas que non son da miña directa especialidade.

O programa aparece encabezado tras o título xenérico xa comentado polo rótulo «Época proto-histórica», que incorpora as leccións primeira a terceira.⁵¹ Séguela a «Época prehistórica», coas leccións cuarta e quinta, continuada cunha lección sexta cuxa epígrafe inicial é «Carácter bilingüe de las literaturas castellana y gallego-portuguesa en los últimos siglos de la Edad Media». Vén despois a «Época histórica», coas leccións sétima a trixésima, subdividida en dúas agrupacións, as dedicadas á poesía e á prosa, esta última limitada a só catro leccións.

Entrando xa noutra escala, a primeira das tres etapas sinaladas abrangue a produción textual, máis que propiamente literaria, rexistrada no país durante o primeiro milenio da era cristiá, o cal na concepción de Said implica sete séculos, pois os tres primeiros dese milenio non aparecen consignados. O máis relevante destes tres temas iniciais paréceme que sexa o seguinte:

1. o emprego da etiqueta «literatura gallego-portuguesa» no momento en que decide considerar o ámbito de extensión da mesma e a periodización que lle acae até a morte en 1065 de Fernando I o Magno (conde de Castela que, tras casar en 1032 con dona Sancha de León, pasaría cinco anos despois a ser rei consorte de León e de Galiza);
2. segundo xa se observou, e decididamente contra a tradición asentada na historiografía literaria europea desde o século XIX, unha limitadísima incorporación de apuntamentos de

⁵¹ *Lección* (coa abreviatura *lec.*) é a palabra usada polo opositor, segundo pode comprobarse na ficha correspondente ao décimo terceiro tema do borrador.

- carácter lingüístico, referidos ao latín vulgar e ao seu uso en Galiza a partir da *Peregrinatio Silviae*, hoxe mellor coñecido como *Itinerarium Egeriae*, e pouco máis;
3. o protagonismo de figuras como as de Prisciliano e o arcebispo Xelmírez, este último, xa no século XII, como indicativo dun cambio de época;
 4. a atención ás artes goéticas ou tratados demonolóxicos galegos;
 5. a anotación da existencia xa naquel tempo da que Said chama «poesía popular y femenil» vinculada con danza e canto e que asegura estar documentada en dúas fontes: primeiro, nos textos literarios, e, segundo, nas disposicións de Concilios relativos a esa clase de celebracións, que acaso teñan que ver no fundamental con prácticas priscilianistas;
 6. o que o opositor refire como «invención del sepulcro del Apóstol Santiago», a propagación da que denomina «leyenda jacobea» no dobre nivel popular e eclesiástico e a súa significación no contexto europeo, con mención expresa das relacións da monarquía astúrico-galega cos países centroeuropeos e cos reinos musulmáns peninsulares e unha pescuda sobre os elementos de mitoloxía céltico-cristiá presentes naquela lenda;
 7. un emprego, creo que significativo no contexto en que nos situamos, de conceptos como ‘civilización’ e ‘cultura’ como obxectos específicos de atención;
 8. o estudo doutras lendas e cancións, tanto de procedencia popular e semipopular como erudita;
 9. a delimitación, así mesmo como obxectos de estudo, das bibliotecas conventuais e os códices, con atención particular ás obras de carácter didáctico, e das escolas monacais;
 10. a análise da influencia francesa en Galiza até a época de Xelmírez;
 11. o estudo dos libros de peregrinacións e, textualmente, de Santiago Apóstolo «en la literatura *universal* de la Edad Media» (cursivas miñas).

En resumidas contas, creo que merecen ser destacados neste primeiro sector como datos particularmente importantes a atención á dimensión cultural con forte peso de lendas populares e vida conventual, o decisivo protagonismo da postulación da localización da tumba do apóstolo e as consecuencias interculturais que isto trae consigo para a conformación dunha identidade propia, e, xa nesta altura histórica, o recoñecemento dunha vea importante de poesía popular que Said asocia en exclusiva ás mulleres. Alén de todo o anterior, é destacábel a constante apelación a exemplos e textos, desde os himnos priscilianistas aos cantos internacionais de Ulteira ou á balada alemá *Auf Sankt Jakobs Strassen* (Nas rúas de Santiago). Indicativo da atención prestada por Said ás mulleres na cultura galega medieval

é así mesmo a mencionada utilización do relato da peregrinación a Palestina de Exeria, cuxo único manuscrito conservado aparecera en 1884 en Arezzo, como fonte principal para o acceso ao latín vulgar desenvolvido en territorio galego.

Pasaremos a continuación ao segundo sector, o da época prehistórica, que ocupa só dúas leccións, a cuarta e a quinta, e que conecta coa etapa histórica mediante a introdución dun tema, o sexto, dedicado segundo xa foi anunciado a unha observación minuciosa e intelixentemente organizada sobre o carácter plurilingüístico da dedicación literaria na Idade Media. Comeza este segundo sector coa introdución dun ángulo semellante ao posto en práctica por Voltaire no seu famoso libro *Siècle de Louis XIV*, de 1751: en concreto, propónse como prolegómenos ás atencións centrais do programa o estudo das ciencias, das artes e das letras en xeral na Galiza dos séculos XI e XII. Desde aquí Said desemboca no estudo dos códices leoneses e galegos. Céntrase de maneira sucesiva nos seguintes puntos:

1. o *Códice Calixtino* e a súa proxección histórica posterior, con particular atención ao himnario, ao libro II, *De miraculi Sancti Iacobi*, e ao libro IV, que é a *Historia Karoli Magni et Rotholandi* (ou Pseudo Turpín);
2. o *Chronicon Mundi* de Lucas o Tudense;
3. os vestixios de cantares de xesta de asunto vernáculo, con especial atención ao *Salomón e Morolf*, historia que tivo especial repercusión na Península Ibérica e que conecta coa de Tristán e Isolda, sendo incorporada unha versión da mesma por Almeida Garret ao seu romanceiro portugués en 1845 (Ferreira 2013);
4. o predominio das xestas castelás no reino galego-astur-leonés;
5. a presenza do Turpín na épica francesa;
6. a presenza de Galiza nas tradicións do Norte de Europa: a) *Leabhar Ghabhála Éreinn*, ou ‘Libro das Invasións Irlandesas’, manuscrito do século XI que introduce a historia de Ith, o fillo de Breogán que tería avistado Irlanda desde o alto da Torre de Hércules; b) o galés *Brut e Tywysogion*, ou ‘Crónica dos Príncipes’, do mesmo século XI;
7. as lendas épicas dos Hinojosa e dos Mariño;
8. a atención, significativa xa na rotundidade da etiquetaxe, ao «carácter bilingüe de las literaturas castellana y gallego-portuguesa en los últimos siglos de la Edad Media»;
9. a poesía galega do tudelano (non *toledano*, como di Said) Yehudah Ben Samuel Halevi (ou Judá Leví), un dos autores máis representativos da literatura hispano-hebrea, falecido en 1141 en Xerusalén;
10. a presenza de trovadores occitanos na corte de León;
11. os movementos de poboación francesa e provenzal desde o sur francés a Galiza, e á inversa, co caso especial de Raimbaut

de Vaqueiras, e os desenvolvementos e influencias culturais por todo isto orixinados; uns movementos, aclara Said na lección sexta non só clericais ou de estudos: «Inmigración de obispos y clérigos franceses y aquitanos; ídem de príncipes, guerreros cruzados, monjes, colonos, negociantes y aventureros.- Estudiantes de Galicia en París»);

12. as orixes galego-leonesas da literatura portuguesa nas cortes de Guimarães, Alenquer e Santarem.

Finalmente, a chamada época histórica é obviamente a máis ampla en presenza, pois ocupa o resto do cuestionario a partir da sétima lección. Comeza coa historia interna e externa dos Cancioneiros de Ajuda, Vaticana e Colocci-Brancuti e coa atención á bibliografía existente entre Ferdinand Wolf e Carolina Michaëlis de Vasconcelos. Fala tamén de cancioneros arcaicos perdidos⁵² e dos trobadores non incluídos nos cancioneros canónicos.

As leccións oitava a décima estudan o que Said cataloga como «viejo fondo indígena» (no borrador) e «lirismo indígena preexistente» (no programa definitivo) que recibiría a influencia posterior francesa e provenzal –con atención prioritaria ás rimas, ao paralelismo e ás fórmulas– e do código trobadoresco galego-portugués desde o punto de vista métrico. Procede Said ademais, xa na lección oitava, á clasificación xenolóxica das cantigas en cinco categorías e os seus respectivos subxéneros: cantos de amor, cantos de amigo, cantos de burlas, cantos sacros e outros (aquí subdivide entre poesía de índole popular, como a das serranas e *villanelles*, e poesía de índole artística, con serventesios, lais, elexías, etc.). Un aspecto rechamante, por outra parte, é a aparición de Rosalía de Castro (lección décima) como autora contemporánea na que, a propósito das vertentes formal e temática, remanecería a vella tradición oral que Said incorporaba ao seu programa.

A lección undécima céntrase na «singularísima importancia» como produción «de tipo indígena» das cantigas de amigo («cántigas», escribe sempre Said), con atención aos seus precedentes altomedievais por vía das festas primaverais e trazando conexións coa lírica alemá e outros, ademais de dar conta da constitución dunha tradición propia de estudos cos romanistas Gaston Paris, Joseph Bédier e Carolina Michaëlis. Contén este tema tamén información sobre a por Said denominada «civilización gallego-leonesa» e sobre as funcións nela asumidas polas mulleres, con mención específica da conservación das artes populares, así como de elementos dramáticos, coreográficos e parateatrais nas cantigas de primavera:

52 No temario oficial, o feito público polo tribunal da oposición, especificábase nos temas 48 e 49 que se trata dos de Don Juan Manuel, o cardeal Bembo, Arias Montano, Gayangos, Marialva e outros, algún deles, sinaladamente o último, como anotou a man espelida de Said Armesto, froito de falsificacións ou '*supercherías*'. Non temos opción agora para nos deter co conveniente esmero nestes argumentos.

Papel importante de la mujer en la civilización gallego-leonesa.- Los *Chorus foeminas*;⁵³ los cortejos femeniles de la Emperatriz D^a. Berenguela y de la Infanta D^a. Urraca: instrumentistas, cantoras y juglaresas.- Acción predominante de la mujer gallega en el cultivo del arte popular.

A lección duodécima dedícase ás particularidades técnicas das cantigas de amigo vistas comparativamente con formas populares autóctonas e mais con outras tradicións foráneas, como a das baladas primaverais francesas e os *Frauenlieder* xermánicos. Moi interesante é sen dúbida a atención que o musicólogo Said Armesto presta aquí ao aspecto musical das cantigas de amigo a propósito non só da súa formulación senón tamén da interpretación por instrumentistas, cantoras, bailadeiras e foliadeiras a partir do observado nas miniaturas dos códices conservados. Neste lugar e a propósito do asunto que se acaba de introducir, anota ademais o opositor a recentísima descuberta, no mesmo mes de febreiro de 1914, do coñecido como Pergamiño Vindel, que ofrece as sete cantigas de Martín Codax coa súa correspondente notación musical, un labor no cal o propio Said tivo moito que ver como asesor do libreiro madrileño que o deu a coñecer (Alonso Montero 2014b, 122).

A partir de aquí hai varias leccións de fixación periodolóxica e nido carácter crítico-historiográfico a miúdo centrado nos trobadores máis destacados de cada momento. Facilitarei a continuación unha sucinta descrición deste amplo sector.

Said propón distinguir tres períodos: o pre-alfonsino –coas cortes de Afonso VIII, a quen a historiografía española chama Alfonso IX, e Fernando III o Santo–, o alfonsino e o post-alfonsino. Estuda neses períodos os autores principais, a celebración de torneos poéticos, as cortes de amor, o carácter plurilingüe da produción dalgúns trobadores, os lugares de residencia habitual dos mesmos, as innovacións no apartado dos xéneros ou das estrofas (*joc-partit* ou *partimen*, *descordo*, *tensón*, *cosaute*, *pastorela*, *serventesio satírico*, *parodia épica*, *poema lírico-dramático*, *pranto*, *cantiga de sagração...*), as influencias da lírica galego-portuguesa noutras literaturas e as de signo inverso, a análise dalgúns cancioneros concretos (como os de Pero da Ponte e Paio Gomes), os *torneos de maledicencia*, as *cruzadas satíricas*, exames de edicións, observacións codicolóxicas, análise de traducións e outros pormenores.

En realidade, o estudo da época de Afonso X, que lembremos reinou entre 1252 e 1284, é o que recibe unha maior atención no conxunto do cuestionario, pois abrangue entre as leccións décimo sexta e vixésimo terceira, estando a vixésimo primeira dedicada ás

53 «*Choreas psallentium mulierum*», aclárase no borrador do mesmo tema 11.

Cantigas de Santa María baixo unha panoplia de diferentes perspectivas. Entre elas, a temática, a xenolóxica, a crenolóxica, a musical, a gráfica e plástica e a culturoolóxica.

As leccións vixésimo cuarta e vixésimo quinta, atentas ao período post-alfonsino, dedícanse ao tempo de Don Dinís e de Don Afonso Sanches. É aquí, consecuentemente, onde Said repasa a produción de Martín Codax, Mendiño, Nuno Fernandes Torneol, Xoán de Cangas, João Zorro, o Conde de Barcelos e outros significados poetas da altura.

A seguir, as leccións vixésimo sexta a vixésimo novena concéntranse na prosa medieval, tanto a ficcional como a cronística e a xurídica, comezando pola materia de Bretaña e o estudo das súas correspondencias con outras series literarias, entre elas as novelas bizantinas. Said fíxase así mesmo nas traducións existentes, tanto a propósito do ciclo artúrico como posteriormente do *Amadís de Gaula* e a *Crónica Troiana*, obras estas que trata en cadansúa lección. De feito, resulta sorprendente a consideración que ao opositor lle merece o que cabería cualificar de políticas de tradución non só na fase final do período por el atendido senón xa desde as *Partidas*, a *General Estoria* e o *Forum Iudicum*.

Por último, o tema que pecha o cuestionario, o trixésimo, conságrao Said Armesto á escola galego-castelá e ao conxunto da produción epigonal da nosa poesía medieval, con atención aos que denomina cancioneros políglotas do século XV e, en fin, ao fenómeno descrito textualmente como «extinción de la literatura gallego-portuguesa».

Malia non ser posíbel entrar agora a fondo na comparación entre o programa que vimos de describir e o programa oficial disposto polo tribunal, de levarse a efecto amosaría notábeis concordancias,⁵⁴ aínda que tamén diverxencias nada despreziábeis. Sobre todo, pero non só, pola presenza da romanística e en xeral da lingüística diacrónica en dezaioito dos cento dez temas do programa do tribunal. A continuación anoto en esquema outras novidades relevantes ofrecidas por este último (no meu criterio, as tres primeiras son as principais):

1. incorporación de leccións moi técnicas, aparentemente esquivadas por Said no programa propio; non só as de carácter lingüístico mencionadas senón tamén outras de carácter paleográfico, ecdótico e filolóxico en sentido estrito (como a 45).

54 A principal é que unha parte non menor das leccións de Said aparece desdobraada en varios temas do cuestionario oficial. Ofrecerei dous exemplos: a primeira lección de Said correspóndese coa segunda, terceira e cuarta do tribunal; a sétima do opositor co segmento que vai da cuadraxésimo quinta á quincuaxésima do tribunal. Outra cuestión de interese é a introdución na lección septuaxésimo oitava do temario do tribunal dunha categoría -digámolo así- sospeitosa de 'saidismo', a correspondente ás cantigas de superstición e maxia, etiqueta sen fortuna ulterior.

2. aparición de leccións dedicadas de modo específico á análise crítica dunha única cantiga, procedemento comparecente nada menos que nunha decena de casos;
3. ampliación do catálogo de autoridades coas que se confrontan teorizacións e propostas clasificatorias; así, por exemplo, no tema 32 aparecen Alfred Jeanroy, Henri Lang e Teófilo Braga;
4. superior frecuencia na introdución de proxeccións históricas para aludir a unha 'cadea tradicional' entre Idade Media e contemporaneidade, esta última representada habitualmente por Rosalía de Castro (temas 31 e 39, por exemplo);
5. maior presenza do romanceiro a través da súa comparación cos que o programa do tribunal denomina *cantos narrativos* e coa súa clasificación temática en históricos, carolinxios, relixiosos, novelescos, bretóns, de formación indíxena... (temas 54 e 103 a 108);
6. introdución de novas literaturas como termos de comparación; así, a aragonesa (tema 57) e a bretoa (tema 87) entre outras;
7. maior centralidade de aspectos como os seguintes: estudo das artes poéticas (tema 85), perspectiva musicolóxica aplicada aos cancioneros (tema 89), o cancionero galego-castelán de Lang (tema 97), á épica erudita do *Poema de Alfonso Onceno* e outros semellantes (tema 102), teatro popular galaico-portugués (farsas, autos, entremeses, coloquios, danzas pantomímicas, atendido todo no tema 109);
8. atención específica aos trobadores composteláns (tema 62);
9. reforzo da idea da extinción da literatura galaico-portuguesa debido ao «divorcio total» das literaturas galega e portuguesa e ao triunfo da lingua castelá en Galiza (tema 110).

1.7 Cabo

Permítaseme finalizar, máis a modo de conclusión que de resumo, cunha serie de seis propostas que constitúen asemade hipóteses de traballo e que, por tanto, demandan contraste e precisións por parte de distintos especialistas, dito isto na confianza en que o centenario de Said abra de vez o adiado debate académico, cultural e político sobre a súa plural e ampla produción textual e sobre a súa intervención pública. Esquemático de modo sumario a serie.

Non semella que Said Armesto tivese nin alentase unha concepción nacional do fenómeno literario. Traballou fundamentalmente na Idade Media e para el existía algo máis que un contínuum románico no cal era necesario centrarse. Ese algo máis sería como mínimo un contínuum europeo que estaría atento, ademais de as culturas mediterráneas, ás nórdicas e ás culturas ditas célticas, sen preocuparse en exceso de fronteiras lingüísticas nin nacionais.

Doutra parte, o autor entende adoito a cultura *sub specie historiae*. E importa engadir a isto que probablemente non se podería dicir o mesmo sobre o mundo, a realidade.

Said Armesto nunca deixa de ser comparatista nin de exercer como tal na súa actividade teórica, crítica e historiográfica sobre temas literarios, artísticos e culturais.

O que cabía esperar del tras o logro da cátedra da Universidad Central –o que talvez esperaría Manuel Murguía, recuperando aquí e agora unha suxestiva formulación lanzada durante o Simposio de decembro de 2014 por Xesús Alonso Montero; o que acaso esperaban os seus contemporáneos ilustrados e os afectos ao que o mesmo profesor denominou ‘a causa do país’– entendo que pasaría de forma inelutábel pola concreción dunha historia comparada da literatura galega medieval, quero supoñer que con probábel ampliación á época moderna, sobre a cal Said Armesto tiña así mesmo coñecemento crítico directo. A concreción dese suposto programa, fanada pola súa temperá morte, non semella que puidese acabar sendo en ningún caso a desexada por Murguía. Non converxería tampouco co que as elites culturais do país celebrarían como formulación idónea para a causa de Galiza a partir das Irmandades da Fala e a explosión nacionalista conducida polo Grupo Nós. Converxería máis ben, así o entendo, co vello proxecto de Menéndez Pelayo –e de Laverde Ruiz, Milà i Fontanals, Juan Valera e outros– de procurar un encaixe das literaturas/culturas galega e catalá na literatura/cultura española, e ao mesmo tempo da historiografía literaria galega e catalá no marco dunha historiografía literaria española no sentido de *ibérica*, se quere describirse así.

Isto último explicaría, por outra parte, a idoneidade da Universidad Central madrileña como destino da primeira cátedra universitaria de lingua e literaturas galegas no mundo. Idoneidade, claro está, desde a perspectiva historicista e organicista do propio Menéndez Pelayo e do seu proxecto para España.⁵⁵ Idoneidade xeográfica e simbólica, incluso, desde o punto de vista que adoita atribuírse aos homes do 98, núcleo de idade –e acaso algo máis– co que (tamén) estaría vinculado Said Armesto. A Universidad Central, en efecto, porque iso é o único que encaixaría na idea dunha integración xerarquizada do rexional periférico nun centro orgánico e moderador, equiparado con Madrid e coa cultura castelá.

Finalmente, Said Armesto foi no fundamental un lector. Un lector voraz e tamén intelixente, xenial, áxil na localización do común e do diverso, por retomarmos a dialéctica adoito atendida e investigada polo comparatismo actual.

55 De aí (pero non só de aí) as polémicas en círculos intelectuais galegos, na Real Academia Galega e na propia Universidade de Santiago de Compostela (Boullón Agrelo, Tato Plaza 1991), sempre co protagonismo dun Murguía que dificilmente podía compatibilizar fidelidades políticas e institucionais con lealdades familiares e persoais, por moito que estas últimas tivesen como obxecto un home ao que lle levaba case corenta anos.

